

JINOYATCHILIKKA QARSHI KURASHISHNING INSTITUTSIONAL TIZIMI (BUYUK BRITANIYA TAJRIBASI)



Nigmatov Ruftullo Olimjonovich

IIV Akademiyasi boshlig'ining ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha o'rinbosari, falsafa doktori, professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada Buyuk Britaniyaning jinoyatchilikka qarshi kurashishdagi institutsional tizimi tahlil qilingan. Muallif Buyuk Britaniyaning tarixiy rivojlangan va mintaqaviy xususiyatlarga ega bo'lgan politsiya, prokuratura hamda maxsus xizmatlar tizimiga e'tibor qaratgan.

Kalit so'zlar: Buyuk Britaniya, politsiya tizimi, prokuratura, CPS, jinoyatchilikka qarshi kurash, huquqni muhofaza qilish organlari, maxsus politsiya xizmatlari.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СИСТЕМА БОРЬБЫ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ (ОПЫТ ВЕЛИКОБРИТАНИИ)

Аннотация. В статье проанализирована институциональная система борьбы с преступностью в Великобритании. Авторы уделяют внимание исторически сложившейся и регионально обусловленной системе полиции, прокуратуры и специальных служб.

Ключевые слова: Великобритания, полицейская система, прокуратура, CPS, борьба с преступностью, правоохранительные органы, специализированные службы полиции.

THE INSTITUTIONAL SYSTEM OF CRIME FIGHTING (THE EXPERIENCE OF THE UNITED KINGDOM)

Abstract: This article analyzes the institutional system of the United Kingdom in the fight against crime. The authors focus on the country's historically developed and regionally specific systems of police, prosecution, and special services.

Keywords: United Kingdom, police system, prosecution, CPS, crime prevention, law enforcement agencies, special police services.

Buyuk Britaniyaning jinoyatchilikka qarshi kurashishning institutsional tizimi uzoq tarixga va murakkab strukturaga ega. Ushbu tizim bir nechta davlat tashkilotlari, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va sudlardan iborat bo'lib, ularning har biri o'z faoliyati doirasida jinoyatchilikka qarshi kurashishda muhim rol o'ynaydi.

Buyuk Britaniyaning huquqni muhofaza qiluvchi organlari huquqiy tizimi mamlakatning har bir alohida hududida mustaqil tarzda tashkil etilgan: jumladan, Angliya va Uels, Shimoliy Irlandiya (Shimoliy Irlandiya politsiyasi) va Shotlandiya (Shotlandiya politsiyasi).

Huquq-tartibotni saqlash vazifalari asosan yuqorida tilga olingan yurisdiksiyadan biriga tegishli bo'lgan hududiy politsiya xizmatlari (shuningdek, "hududiy politsiya kuchlari" deb ham ataladi) zimmasiga yuklatilgan.

Bu hududiy xizmatlarga qo'shimcha ravishda umum Britaniya miqyosidagi agentliklar, shuningdek, ayrim hududiy politsiya kuchlari tarkibiga kiruvchi ixtisoslashtirilgan bo'linmalar ham huquq-tartibotni saqlashda ko'maklashadi.

Buyuk Britaniyaning asosiy huquqni muhofaza qilish organi bu politsiya xizmatidir. XX asrdan boshlab Buyuk Britaniya politsiyasi rasman mahalliy hokimiyatlarga bo'ysunsa-da, amalda

Ichki ishlar vaziri (Angliya va Uelsda), Shotlandiya davlat ishlari bo'yicha vaziri hamda Shimoliy Irlandiya politsiya boshqarmasi boshlig'i nazorati ostida faoliyat yuritadi. Hududiy politsiya kuchlari faoliyatini nazorat qiluvchi vazirlik Inspektoratlarining tashkil etilishi va ichki ishlar vaziriga politsiya tuzilmalari ishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatish vakolatining berilishi Buyuk Britaniya politsiya kuchlarining asta-sekin Ichki ishlar vazirligiga bo'ysundirilayotganidan dalolat beradi. Jinoyatchilikka qarshi kurash siyosati va strategiyasini Buyuk Britaniya Ichki ishlar vazirligi belgilaydi.

Buyuk Britaniya politsiya kuchlari XX asrdan boshlab bir-biridan mustaqil bo'lgan to'rtta politsiya tuzilmasini o'z ichiga oladi: 1) hududiy politsiya bo'linmalari (ma'muriy taqsimotga ko'ra); 2) maxsus politsiya bo'linmalari; 3) politsiya vazifalarini bajarmasa-da, qonunni himoya qiluvchi bo'linmalar (Angliya, Uels va Shimoliy Irlandiya politsiyasining yuqori lavozimli zobitlari uyushmasi — mas'uliyati cheklangan xususiy kompaniya shaklida); 4) eski qonunchilik yoki umumiy huquqqa asoslangan boshqa politsiya kuchlari (port politsiyasi, xiyobon politsiyasi, bozor politsiyasi kabilar).

Buyuk Britaniya politsiya tuzilmalarini *markaziy boshqaruv organlari* quyidagilardan iborat: Ichki ishlar vazirligi; Mudofaa vazirligi; Energetika va iqlim o'zgarishi vazirligi; Transport vazirligi.

Hududiy politsiya kuchlari (Territorial Police Forces) Buyuk Britaniyaning huquqni muhofaza qiluvchi organlari orasida eng ko'p sonli hisoblanadi. Politsiya vazifalarining asosiy qismi aynan ularga yuklatilgan. Tarixan shunday shakllanganki, Buyuk Britaniyadagi bu bo'linmalar hududiy tamoyil asosida tashkil etilgan — har bir tarixiy-geografik hudud uchun alohida, jumladan, Angliya va Uels, Shotlandiya, Shimoliy Irlandiya.

Shunday qilib, Ikkinchi jahon urushidan so'ng mustamlakachi Britaniya imperiyasi parchalangach, Buyuk Britaniya hukumati politsiyani ta'minlash uchun ajratiladigan mablag'larni ko'paytirdi hamda politsiya bo'linmalarini yiriklashtirish va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarining nazoratidan chiqarish yo'nalishini belgiladi.

1946–1947-yillarda qabul qilingan “Politsiya to'g'risida”gi qonun asosida Angliya va Uelsda politsiya boshqarmalari soni 124 taga (grafliklarda 52 ta, shaharlarda 72 ta), Shotlandiyada esa 33 taga (grafliklarda 19 ta va shaharlarda 14 ta) qisqartirildi [1; 77-b.].

Shu bilan birga, Shotlandiyada 1890-yildagi “Mahalliy o'zini o'zi boshqarish to'g'risida”gi qonun kuchga kirganidan 1975-yilgacha politsiya tuzilmasida sezilarli o'zgarishlar yuz bermadi. Biroq, 1967-yildagi “Politsiya to'g'risida”gi qonunda belgilangan birlashtirish jarayoni natijasida politsiya bo'linmalari soni 1945-yildagi 49 tadan 1968-yilda 22 taga qisqardi. 1973-yildagi “Mahalliy o'zini o'zi boshqarish to'g'risida”gi qonun 1975-yilda kuchga kirganda, bu tuzilmalar soni sakkiztagacha qisqardi. 1999-yildan boshlab politsiya faoliyati Shotlandiya hukumati vakolatiga o'tkazildi. 2013-yilda esa sakkizta politsiya tuzilmasi yagona tizimga birlashtirildi.

1990-yillarda Buyuk Britaniya hukumatining Shimoliy Irlandiyadagi zo'ravonlikning oldini olish uchun siyosiy yechim topishga urinishlari 1998-yilda Belfast kelishuvi (yoki “Ehtirosli juma” kelishuvi) imzolanishiga olib keldi. Natijada, Shimoliy Irlandiya uchun o'tish davri hukumatining yangi tuzilmasi yaratildi. Bu tuzilma Shimoliy Irlandiya Assambleyasi va birinchi vazir rahbarligidagi ijro etuvchi hokimiyatdan iborat bo'lib, unda vakolatlarni taqsimlash to'g'risida kelishuvga erishgan Shimoliy Irlandiyaning asosiy siyosiy partiyalari vakillari ham o'rin oldi.

Belfast kelishuvining e'tiborli jihatlaridan biri shundaki, Shimoliy Irlandiyada politsiya faoliyatining kelajakdagi mexanizmlarini o'rganish uchun komissiya tuzildi. Ushbu qaror asosida Kengash (Shimoliy Irlandiyada tartib-intizomni saqlash bo'yicha mustaqil komissiya, 1999-yil) tashkil etildi. Kengash Shimoliy Irlandiya politsiya xizmatini tashkil etishda va uning faoliyati samaradorligini oshirishda Angliya, Uels va Shotlandiya Politsiya boshqarmasi namunasiga asoslangan Shimoliy Irlandiya tartib-intizomni saqlash kengashi nazorat qilishini tavsiya etdi. Bu taklif 2000-yildagi “Politsiya to'g'risida”gi qonun bilan amalga

kitirdi. Yangi tashkil etilgan Kengash turli siyosiy partiyalarning 19 nafar a'zosi va jamoatchilik vakillaridan iborat edi. Yangi politsiya 2001-yil 4-noyabrda faoliyatini boshladi. Uning o'ziga xos xususiyati 2002-yil aprel oyidan boshlab yangi xodimlarni 50 foiz katolik va 50 foiz katolik bo'lmaganlar nisbatida yollash edi. Keyinchalik katoliklar vakillarini 30 foizgacha qisqartirish rejalashtirilgandi [2; 22-b.]. 2008-yil boshiga kelib bu maqsadga deyarli erishildi. Xodimlar soni taxminan 7500 nafar ofitser va 4000 ga yaqin fuqarolik xizmatchilarini tashkil etdi.

Buyuk Britaniyada mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari bilan bevosita aloqada tashkil etilgan 45 ta politsiya tuzilmasining eng ko'p qismi, ya'ni 43 tasi, Angliya va Uelsda joylashgan bo'lib, ularda jami 117 456 nafar xodim xizmat qilmoqda (islohotlar va optimallashtirish jarayonida xodimlar soni qisqartirilmoqda [3]: 2010-yilda 143 734 kishi, 2011-yilda 139 110 kishi, 2012-yilda 134 098 kishi, 2013-yilda 129 584 kishi, 2014-yilda 127 909 kishi, 2015-yilda 127 478 kishi, 2018-yilda esa 117 456 kishi edi). Hozirgi vaqtda Shotlandiya va Shimoliy Irlandiyaning har birida bittadan shunday tuzilma faoliyat yuritmoqda.

Odatda, politsiya bo'linmalari ma'muriy okruglar darajasida tuziladi. Har bir tuzilmaga bosh konstebel rahbarlik qiladi (London shahri bundan mustasno, bu yerda poytaxt politsiyasi va London Siti politsiyasi komissarlari tomonidan boshqariladi). Bosh konstebel aholi manfaatlarini ko'zlab o'tkaziladigan operatsiyalarga umumiy qo'mondonlik qilish, shuningdek, ma'lum bir hududda unga ishonib topshirilgan bo'linma uchun ichki ishlar vaziri va politsiya ishlari bo'yicha vakil oldida javobgardir.

Buyuk Britaniya politsiya tizimining o'ziga xos xususiyatlaridan biri hududiy politsiya tuzilmalari boshqaruvi tarkibida politsiya ishlari bo'yicha vakolatli shaxslarning (2012-yilgacha politsiya ma'muriyati) mavjudligidir. Angliya va Uelsning har bir hududida (grafliklar, shaharlar) ushbu politsiya boshqaruv organi mavjud bo'lib, u aholining mahalliy darajadagi politsiya ustidan nazoratini amalga oshirish shakli hisoblanadi.

Aynan politsiya ishlari bo'yicha vakolatli shaxslar mahalliy politsiya tuzilmalarining oqilona va samarali faoliyati uchun mas'uldirlar [4].

Ichki ishlar vazirligi, bosh konstebel va politsiya ishlari bo'yicha vakolatli shaxslar o'zaro yaqin hamkorlikda faoliyat yuritib, uch tomonlama nazorat tizimini ta'minlaydilar. Bu hududiy politsiya faoliyatiga siyosiy aralashuvni cheklash maqsadida amalga oshirilgan.

Jamoat tartibini saqlash vazifalarini bajarish uchun, mahalliy xususiyatlarni hisobga olgan holda, politsiya tuzilmalari Superintendentlar rahbarligidagi turli xizmatlar va bo'linmalarni o'z ichiga oladi. Har bir politsiya bo'linmasida quyidagilar mavjud: patrul-post xizmatini amalga oshiruvchi jamoat xavfsizligi politsiyasi; jinoyatlarni tergov qilish, jinoyatchilarni qidirib topish va hibsga olish, statistik ma'lumotlarni yuritish bilan shug'ullanuvchi Jinoyatlarni tergov qilish departamenti; yo'l harakati qoidalariga rioya etilishini nazorat qiluvchi, patrul xizmatini olib boruvchi, transport bilan bog'liq jinoyatlarni tergov qiluvchi Yo'l harakati xavfsizligi politsiyasi; ekstremizm va terrorizm profilaktikasi va ularga qarshi kurashish, shuningdek, siyosiy, diniy va jamoat arboblarning xavfsizligini ta'minlash maqsadida tashkil etilgan maxsus xizmat. U yana o'qotar qurollar va portlovchi moddalarning noqonuniy aylanishi bo'yicha ishlarni tergov qiladi.

Har bir bo'lim o'z hududidagi politsiya stansiyalari (uchastkalari) faoliyatini nazorat qiladi. Bu stansiyalarning funksional vazifalariga huquqbuзарliklarning oldini olish va o'z hududlarida amalga oshiriladigan boshqa ishlar kiradi. Har bir stansiyada alohida navbatchilik qismi, jinoyatlarni tergov qilish bo'limi hamda ushlab turilganlar va qamoqqa olinganlar uchun kameralar mavjud. Politsiya stansiyasiga inspektor yoki serjant boshchilik qiladi.

Ikki asr davomida *London poytaxt politsiyasi* Buyuk Britaniyadagi eng yirik politsiya tuzilmasiga aylandi. Uning nazorati ostidagi hudud Katta Londonni, shu jumladan shahar atrofini (maydoni – 2 ming kvadrat kilometr, aholisi taxminan 7 million kishi [5; 104-b.]) o'z ichiga oladi. Faqat

London markazida joylashgan Siti – mamlakatning ishbilarmonlik markazi bundan mustasno bo'lib, u o'z politsiyasi tomonidan nazorat qilinadi. 2020 yillarga kelib, London politsiyasining shaxsiy tarkibi 28 953 nafar xodimdan (maxsus unvonlarga ega bo'lgan) iborat edi [6].

Poytaxt politsiya xizmatining shiori quyidagi so'zlar bilan ifodalanadi: "Londonni dunyodagi eng xavfsiz poytaxtga aylantirish uchun hamkorlikda ishlash". Shahar politsiya xizmatining faoliyati quyidagi tamoyillarga asoslanadi [7; 44-b.]: Londondagi har bir saylov okrugida politsiya ishtirokini ta'minlash; terrorizmga qarshi kurashish va xavfsizlikni mustahkamlash; jinoyatchilarning harakatlarini fosh etish orqali ular tomonidan shaharga yetkazilgan zararni kamaytirish; transport harakati xavfsizligini ta'minlash, shu bilan birga ish jarayonida mosla-shuvchanlikni namoyon etish; zarurat tug'ilganda politsiya xodimlari va aholini zarur ma'lumotlar bilan ta'minlash; politsiya xizmatining ochiqqligini ta'minlash va uning faoliyati natijalari haqidagi jamoatchilik fikrini inobatga olish; xodimlarning boshqaruv sohasidagi bilim va ko'nikmalarini oshirish.

Poytaxt politsiyasining tuzilishini barcha mahalliy tuzilmalar (hududiy xususiyatlar, infratuzilma va aholi sonini hisobga olgan holda) takrorlaydi.

Skotlend-Yardning asosiy funksional bo'limlari quyidagilardan iborat: ma'muriy bo'lim ("A" bo'limi), ko'cha harakati va transport bo'limi ("B" bo'limi), kadrlarni shakllantirish va tayyorlash bo'limi ("D" bo'limi), yuridik bo'lim ("L" bo'limi), kotibiyat ("S" bo'limi), boshqaruv xizmati bo'limi, jinoyat ishlarini tergov qilish bo'limi ("C" bo'limi, ingliz adabiyotida "CID" deb ataladi — Criminal Investigation Department nomining qisqartmasi) hamda boshqa yordamchi bo'limlar [8; 140-b.].

Departament boshida Ichki ishlar vaziriga bo'ysunadigan poytaxt politsiyasi komissarining yordamchisi turadi. Poytaxt politsiyasining Jinoyatlarni tergov qilish departamenti keng qamrovli vazifalarga ega bo'lib, ular orasida mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan

funksiyalar alohida ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiyot sohasidagi eng xavfli jinoyatlarni markaziy bo'lim ("S" bo'limi) detektivlari tergov qiladi.

Maxsus politsiya kuchlari (Special Police Forces) muayyan vakolatlarni amalga oshiradi va butun mamlakat bo'ylab yurisdiksiyaga ega. Ular Ichki ishlar vazirligiga bo'ysunmaydi va faqat ularni tashkil etgan idoralar oldida javobgardir. Xodimlarining vakolatlari faqat o'z idoralari kontingentiga nisbatan tatbiq etiladi, biroq xizmatni politsiya formasida olib boradilar. Maxsus politsiya kuchlariga quyidagilar kiradi:

Britaniya transport politsiyasi (British Transport Police – bundan keyin BTP) 1830-yilda temiryo'l va uning atrofida xavfsizlikni ta'minlash maqsadida tashkil etilgan. Transport politsiyasi Angliya, Uels va Shotlandiya hududida harakatlantiruvchi temiryo'l operatorlari va yo'lovchilarga xizmat ko'rsatadi. Shuningdek, u London metrosi, Doklanddagi yengil yerusti metrosi, Midland tramvay tizimi, Kroydon shahri tramvay tarmog'i va Glazgo shahri metrosida politsiya nazoratini amalga oshiradi [9].

Dunyodagi birinchi ommaviy temiryo'l yuk va yo'lovchilarni lokomotivda tashish uchun mo'ljallangan Liverpool va Manchester orasida 1830-yilda gersog Vellington tomonidan rasman ochilgan. Bu voqeadan bir necha oy o'tgach, birinchi temiryo'l politsiyasi tashkil etildi. Uning xodimlari Karl II hukmronligi davrida 1673-yilda qabul qilingan qonunga binoan maxsus konstebllar sifatida qasamyod qildilar. Ularning vazifalariga temiryo'l-larda qonuniylik va tartibni ta'minlash, poyezdlar harakatini boshqarish kirardi. 1831-yilda "Maxsus konstebllar to'g'risida"gi qonun qabul qilindi. Unga ko'ra, temiryo'l politsiyachilarining vakolatlari nafaqat temiryo'lga, balki unga tutash hududga ham tatbiq etildi.

Zamonaviy Britaniya transport politsiyasi 2003-yilgi "Temiryo'l va transport xavfsizligi to'g'risida"gi qonun asosida faoliyat yuritadi. 2014-yilgacha u yettita hududiy bo'linmadan iborat edi: Yutlandiya (12 ta politsiya uchastkasi), Shimoli-g'arbiy (12 ta), Shimoli-sharqiy tuman (12 ta), Uels va G'arbiy tuman (13 ta), Shimoliy

London (20 ta), Janubiy London (11 ta), London metrosi (8 ta).

2014-yilning aprelida Transport politsiyasi tuzilmasida tub o'zgarishlar amalga oshirildi. Bu o'zgarishlar Buyuk Britaniya temiryo'llaridan foydalanuvchi yo'lovchilar soni 16–20 foizga oshgani sababli temiryo'l tarmog'ini kengaytirish zarurati bilan bog'liq edi. Avvalgi BTP xizmat ko'rsatadigan barcha hududlar politsiya kuchlarini butun temiryo'l tarmog'i bo'ylab yanada samaraliroq taqsimlash va ulardan foydalanish maqsadida uchta yirik bo'limga birlashtirildi. Yangi tuzilmalar Buyuk Britaniya temiryo'llariga xizmat ko'rsatadigan uchta geografik mintaqani o'z ichiga oladi (bosh qarorgohi Londondagi Kamden Taun tumanida joylashgan).

Britaniya transport politsiyasini moliyaviy ta'minlashning 95 foizi temiryo'l kompaniyalari, Network Rail va London metropoliteni hissasiga to'g'ri keladi. Boshqa temir yo'l operatorlari ham Britaniya transport politsiyasi bilan tuzilgan xizmat ko'rsatish shartnomalari asosida moliyalashtirishda ishtirok etadi. Biroq bu holat kompaniyalarga Britaniya transport politsiyasi uchun vazifalar belgilash huquqini bermaydi. Politsiya boshqaruvida sanoat vakillari mavjud bo'lsa-da (13 a'zodan 5 nafari), ular faqat maslahat berish vakolatiga ega.

Britaniya transport politsiyasi faoliyatini nazorat qilish *Britaniya transport politsiyasi boshqarmasi* – British Transport Police Authority (BTPA) tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu organ 2003-yildagi "Transport va temir yo'llarda xavfsizlik to'g'risida"gi qonunga muvofiq, BTP uchun ustuvor maqsadlarni belgilaydi hamda uning samarali faoliyatini ta'minlash uchun javobgardir. BTPA zimmasiga quyidagi vazifalar yuklatilgan: BTP faoliyatini umumiy muvofiqlashtirish; Britaniya transport politsiyasi xodimlari bajarishi shart bo'lgan hujjatlarni chiqarish; byudjetdan alohida bo'linmalarga mablag' ajratish; yuqori politsiya lavozimlariga tayinlash, jumladan bosh konstebel, uning o'rinbosarlari, bosh konstebel yordamchilari, shuningdek moliya va kadrlar xizmatlari direktorlari lavozimlariga; turli transport kom-

paniyalari bilan ularning obyektlarida politsiya xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha bitimlar tuzish. Ichki ishlar vazirligi terrorizmga qarshi kurashish doirasida BTPAga mablag' ajratadi.

Shu sabablarga ko'ra BTPA ko'plab Yevropa mamlakatlari, jumladan, Germaniya, Gollandiya, Belgiya va Italiya uchun namunaga aylandi, bu mamlakatlarda ham alohida temiryo'l politsiya bo'linmalari faoliyat yuritmoqda.

Yadro energetikasi obyektlaridagi politsiya (Civil Nuclear Constabulary, qisqacha CNC) – fuqarolik yadro energetikasi inshootlarida hamda yadroviy materiallarni tashish jarayonida huquq-tartibot va xavfsizlikni ta'minlash vazifasini bajaruvchi milliy qurolli politsiyaning maxsus bo'linmasidir.

Ushbu xizmat 2004-yilda qabul qilingan "Energetika to'g'risida"gi qonunning 3-bobiga muvofiq 2005-yil 1-aprelda ta'sis etilgan [10]. Bo'linma Energetika va iqlim o'zgarishlari vazirligi strategik rahbarligi ostida faoliyat olib boradi.

Xodimlarning yurisdiksiyasi faqat yadroviy energetika obyektlari hududiga va ushbu obyektlar atrofidagi 5 km radiusdagi zonaga, shuningdek yadroviy materiallarni tashish va transportirovka qilishda amal qiladi. Ko'rsatilgan hududlarda atom energetikasi obyektlaridagi politsiya xodimlari oddiy politsiya xodimlari bilan bir xil vakolat va imtiyozlarga ega. Patrullik qiluvchi xodimlar o'qotar qurollar: Heckler&Koch G36 avtomat va Glock 17 to'pponchalar bilan qurollangan. Bundan tashqari, barcha xizmatchilar maxsus vositalar: CS gazi (aerozol), tazer (elektroshoker), politsiya teleskopik to'qmog'i va plastik o'qlar bilan ta'minlangan [11]. Bo'linma ko'p sonli patrul mashinalari va "tutib oluvchilar" (Ford S Max), shuningdek, Mitsubishi Pajero/Shogun patrul transport vositalaridan, eskort transport vositasi sifatida BMW X5 avtomobillaridan foydalanadi.

750 nafar xodimdan iborat politsiya kuchlari Angliya, Shotlandiya va Uelsda joylashgan 16 ta yadro obyektning xavfsizligini ta'minlaydi. Bu obyektlar butun mamlakat bo'ylab tarqalgan (Shimoliy Irlandiyada esa yadro obyekti mavjud

emas) [12]. Ulardan bittasi bosh ofis (Culham), oltitasi Eksploatatsiya birliklari sifatida tasniflanib, bu yerda politsiya xizmati odatiy tartibda olib boriladi, to'qqizitasi esa Qo'llab-quvvatlash birliklari bo'lib, ularda kuchaytirilgan qurollangan politsiya qo'riqchiligi ta'minlangan. Ofitserlar kimyoviy, bakteriologik, radiatsion va yadroviy himoya vositalarini qo'llash bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tganlar.

Bo'linma tarkibiga hududiy tamoyil asosida tashkil etilgan uchta Bosh boshqarma (Basic Command Unit) kiradi. Ularning har biriga Super-intendant rahbarlik qiladi:

1) Shotlandiyadagi yadro obyektlari (Chapelkross, Daunri, Xanterston, Torness) uchun mas'ul "Shotlandiya" bosh boshqarmasi;

2) Angliya va Uels shimolida joylashgan yadro obyektlari (Kapenxerst, Xartlpul, Keyshem, Sellafiyeld, Springfilds, Uilfa) uchun mas'ul "Shimol" bosh boshqarmasi;

3) Angliya janubidagi yadro obyektlari (Gulxem, Danjeniss, Xaruel, Xinkli nuqtasi, Oldberi, Sayzuel) uchun mas'ul "Janub" bosh boshqarmasi.

Buyuk Britaniyaning atom elektr stansiylariga xizmat ko'rsatuvchi 17 ta kompaniya yadro energetikasi obyektlaridagi politsiyani moliyalashtiradi. CNC xarajatlarining taxminan uchdan bir qismi asosan Amerika va Fransiya firmalariga qarashli bo'lgan Sellafiyeld boshqaruvini amalga oshiruvchi xususiy konsorsium tomonidan qoplanadi. Moliyalashtirishning deyarli beshdan bir qismini esa "British Energy" kompaniyasi ta'minlaydi.

Mudofaa vazirligi politsiyasi (The Ministry of Defence Police – qisqacha MDP) 1971-yilda uchta: harbiy-havo, quruqlik va harbiy-dengiz kuchlari politsiya kuchlari boshqarmasining birlashishi natijasida tashkil topgan. Xodimlar soni 5000 nafardan ortiqni tashkil etadi. Uning asosiy vazifasi harbiy obyektlar xavfsizligini ta'minlashdir. Xodimlarning vakolatlari ancha keng bo'lib, hududiy va maxsus politsiya bo'linmalari zobitlarining barcha huquqlarini o'z ichiga oladi: armiya xavfsizligini ta'minlash va terrorizmga

qarshi kurashish faoliyati; jinoyat ishlarini tergov qilish; jinoyatchilik darajasini pasaytirish; o'z vakolati doirasidagi xalqaro aloqalar; kadrlarni tayyorlash. MDP Mudofaa vazirligi va harbiy sanoatning muhim obyektlari joylashgan 120 ta shaharda xavfsizlikni ta'minlab kelmoqda.

MDP quyidagi bo'linmalarni o'z ichiga oladi: firibgarlikni aniqlash va tergov qilishga ixtisoslashgan firibgarlikka qarshi kurash bo'linmasi; harbiy-dengiz bazalarini himoya qilish hamda kemalar va suv osti kemalarini kuzatib borish vazifasini bajaruvchi dengiz piyodalari; tezkor qo'llab-quvvatlash guruhi — Buyuk Britaniyaning butun hududida qisqa vaqt ichida joylashtirilishi mumkin bo'lgan harakatchan bo'linma (o'q-dorilar va portlovchi moddalarni yoki yadroviy, kimyoviy va biologik xavflarni aniqlash uchun);

- yadroviy materiallarni tashish vaqtida ularni qo'riqlash vazifasini bajaruvchi maxsus kuzatuv guruhi;

- patrullik qilish, qurol-yarog', portlovchi moddalar va giyohvand moddalarni qidirishni amalga oshiruvchi 300 ga yaqin maxsus tayyorlangan politsiya itlaridan iborat kinologiya bo'linmasi;

- xorijda tinchlikni saqlash va mojarolarni hal qilish faoliyatida ishtirok etuvchi tajribali MDP xodimlaridan tashkil topgan xalqaro razvedka bo'linmasi.

Qirollik harbiy politsiyasi (Royal Military Police — qisqacha RMP) mustaqil tuzilma bo'lib, tarkibida taxminan 2500 nafar xodim mavjud. Ular "qizil beretlar" deb ataladi va harbiy jamiyatning politsiya xizmatini ta'minlash uchun mas'uldir. Qirollik harbiy politsiyasining tarixi 1241-yildan boshlanadi va harbiy xizmatchilar orasida huquq-tartibotni ta'minlash vazifasini bajaradi [13]. U harbiy jinoyatlarni tergov qilish, qo'shinlardagi ommaviy hodisalarning oldini olish, garnizonlarda patrullik xizmatini olib borish va harbiy bazalarda tartib-intizomni saqlash uchun mas'uldir.

RMP maxsus tergov bo'limi (SIB) xodimlari harbiy xizmatchilar tomonidan sodir etilgan turli xil jinoyatlar (firibgarlikdan tortib, nomusga tegish va odam o'ldirish)ni tergov qiladi.

Jinoyatchilikka qarshi kurashish milliy agentligi (The National Crime Agency – bundan keyin NCA). Bu mamlakatda tashkil etilgan uyushgan jinoiy faoliyatga qarshi kurashish bo'yicha uchinchi bo'linmadir. 1998-yilda hukumat 6 ta mintaqaviy bo'limni Londonda joylashgan jinoyatchilikka qarshi kurash bo'yicha yagona milliy guruhga birlashtirdi. 2006-yilda 2005-yildagi "Politsiya va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash to'g'risida"gi qonun bilan tashkil etilgan Uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash agentligi (Serious Organized Crime Agency — SOCA) tashkil etildi va 2013-yil 7-oktyabrda tugatildi [14]. Ko'rsatilgan vaqtdan boshlab uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash faoliyatini NCA boshqaradi va muvofiqlashtiradi.

Agentlik xodimlarining umumiy soni 4157 nafarni tashkil etib, ulardan 2067 nafari 2014-yil 31-iyul holatiga ko'ra operativ vakolatlarga egadir. NCA yangi xodimlarni jalb qilish va mavjud xodimlarni o'qitish orqali vakolatli ofitserlar sonini oshirishni rejalashtirmoqda. Har chorakda taxminan 96 nafar ofitser zarur tayyorgarlikdan o'tib, tegishli imtihonlarni topshiradi.

NCA tarkibiga bir nechta bo'linmalar kiradi: chegaralar xavfsizligini kuchaytirish maqsadida faoliyat yurituvchi chegara nazorati qo'mondonligi (The Border Policing Command); Iqtisodiy jinoyatchilikka qarshi kurash bo'linmasi (Economic Crime Command) — butun Buyuk Britaniya bo'y-lab iqtisodiy jinoyatchilik ta'sirini, shu jumladan uyushgan jinoyatchilikni moliyalashtirishni kamaytirish uchun faoliyat olib boradi; Uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurash bo'linmasi (The Organised Crime Command) — uyushgan jinoiy faoliyatni aniqlash, to'xtatish va aybdorlarni javobgarlikka tortish bo'yicha milliy sa'y-harakatlarni tashkil etadi hamda muvofiqlashtiradi; Milliy kiberjinoyatchilik bo'linmasi (National Cyber Crime Unit) turli ixtisoslashgan tashkilotlar bilan hamkorlik qilib, jinoiy kibertahdidlarga qarshi kurashish faoliyatini muvofiqlashtiradi; SPIN (CEOP – Bolalarni ekspluatatsiya qilinishidan onlayn himoya markazi) jamoasi, bolalar va o'smirlarga nisbatan jinsiy ekspluatatsiya hamda

zo'ravonlikni yo'q qilishni maqsad qilgan. U Buyuk Britaniya va chet eldagi bolalarni himoya qiluvchi tashkilotlar bilan hamkorlik qiladi, bolalarga nisbatan asosiy tahdidlarni, jumladan internet tarmog'idagi xavflarni aniqlaydi va qonunbuzarlarni javobgarlikka tortish uchun bu tahdidlarga qarshi faoliyatni muvofiqlashtirib boradi. NCA chet elda yashirib yurgan jinoyatchilarni qidirish va hibsga olish bilan ham shug'ullanadi.

NCA, SOCA dan farqli o'laroq, boshqa tuzilmalar bilan samarali hamkorlik yuritish uchun muhim bo'lgan ancha keng vakolatlarga ega. Xususan, NCA politsiya va boshqa muassasalarga muayyan vazifalar yoki operatsiyalarni bajarishni topshirish huquqiga ega. NCAning vakolat doirasi Angliya, Uels va Shotlandiyani qamrab oladi. Shimoliy Irlandiyada esa Agentlik faqat o'zining chegara va bojxona vazifalarini bajaradi, uning jinoyatchilikka qarshi kurashdagi boshqa majburiyatlari mahalliy politsiya bo'linmalariga yuklanadi.

NCAning majburiyatlariga yuqorida ko'rsatilganlardan tashqari, Britaniya va xalqaro huquqni muhofaza qiluvchi organlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik va aloqalarni ta'minlash ham kiradi.

NCA doirasida Buyuk Britaniyaning xalqaro jinoyatlarga qarshi kurashish bo'yicha Milliy markaziy byurosi (bundan keyin – NCB) quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Interpol (Interpol) dunyodagi eng yirik Xalqaro politsiya tashkiloti bo'lib, unga 190 dan ortiq mamlakat a'zo. Buyuk Britaniya 1956-yil 13-iyundan beri Interpol a'zosi hisoblanadi. **Yevropol** (Europol) – Yevropa Ittifoqiga a'zo 28 ta mamlakat hamda Yevropa Ittifoqiga kirmagan boshqa davlatlar va tashkilotlarning huquqni muhofaza qilish organlari bilan yaqindan hamkorlik olib boruvchi xalqaro politsiya tashkilotidir. Yevropol shtab-kvartirasida joylashgan Buyuk Britaniyaning Yevropol milliy guruhi va Aloqa byurosi NCA xalqaro bo'limining tarkibiy qismi hisoblanadi. Ularning ikkisi ham Britaniyaning Interpol Byurosi, Yevropa Shengen Axborot Tizimi Byurosi (SIRENE) va keng qamrovli aloqa ofitserlari tarmog'i yonida joylashgan.

SIRENE – Yevropa Ittifoqiga a'zo mamlakatlarning huquqni muhofaza qilish organlari orasidagi hamkorlik va muvofiqlashtiruvni qo'llab-quvvatlaydigan tarmoq.

Manchesterdagi Interpol NCBsi xalqaro jinoyatchilikka qarshi kurashni tergov ishlari bilan muvofiqlashtirish va ularga maxsus yordam ko'rsatish orqali olib boradi. Shuningdek, u Buyuk Britaniya politsiya kuchlari va butun dunyo huquqni muhofaza qilish organlari o'rtasida samarali hamkorlik aloqalarini o'rnatish uchun Interpol aloqa tizimlaridan foydalanadi. NCB Britaniya agentliklariga butun dunyo bo'ylab Interpolga a'zo mamlakatlarning huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari bilan aloqa o'rnatish imkonini beruvchi aloqa tarmog'ini taqdim etadi. Bundan tashqari, u Interpol ma'lumotlar bazalari va politsiya xizmatlariga xavfsiz hamda bevosita kirish imkoniyatini ta'minlaydi. Uning xodimlari jinoiy faoliyatda ishtirok etgan shaxslarni tergov qilish, o'tkazish va xalqaro politsiya harakatlarini muvofiqlashtirish, shuningdek, chet elda odil sudlovdan yashiringan jinoyatchilarni yoki Buyuk Britaniyaga kelib, boshqa mamlakatlarda qidiruv e'lon qilingan shaxslarni izlash bilan shug'ullanadilar. NCB jamoatchilik vakillari bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa qilmaydi. Barcha so'rovlar mahalliy politsiya yoki huquqni muhofaza qilish organlari tomonidan taqdim etiladi.

NCB kuniga 24 soat, yilda 365 kun faoliyat yuritadi. Shoshilinch so'rovlar Boshqaruv markazi tomonidan 24/7 tartibida, ya'ni haftaning yetti kuni kecha-yu kunduz ko'rib chiqiladi. Qolgan barcha vazifalarni tergovchilarning ikki ekspert guruhi, ya'ni ish faoliyatini muvofiqlashtirish bo'limi hamda odil sudlovdan yashiringan shaxslarni qidirish guruhi bajaradi.

Manchesterdagi NCB tarkibida strategiya va qo'llab-quvvatlash guruhi mavjud bo'lib, u kotibiyat vazifasini bajaradi hamda Britaniya huquqni muhofaza qilish organlari mutaxassislari va Interpol ma'lumotlari o'rtasidagi o'zaro aloqani ta'minlaydi.

NCB Buyuk Britaniya hukumatining o'z hududlarini, jumladan 14 ta dengiz orti hudud-

larini, xalqaro terrorizm va uyushgan jinoyatchilik tahdidlaridan himoya qilishiga ko'maklashishda muhim rol o'ynamoqda. Bu vazifani bajarishda NCB alohida ahamiyatga ega bo'lib, hukumatga samarali yordam ko'rsatmoqda. Manchesterdagi NCB bilan bir qatorda, Interpolning yettita kichik bo'limi (Interpol Sub Bureaus) mavjud bo'lib, ularning har biriga hududiy vakolatlar berilgan: Angliya, Bermud orollari, Britaniya Virgin orollari, Kayman orollari, Gibraltar, Monserrat,

Turks va Kaykos orollari. Interpol Manchesterning kichik bo'limlari Buyuk Britaniya politsiyasi va Interpolning xalqaro huquqni muhofaza qilish hamjamiyati o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi. Interpol Manchester Sub-Bureosi Buyuk Britaniya politsiyasi bilan Interpolning xalqaro huquq-tartibot idoralari hamjamiyati o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi. Har bir bo'linma dengiz orti hududining milliy politsiya kuchlari tarkibiga kirib, ushbu davlatga oid yoki undan xalqaro huquqiy yordam talab qiladigan barcha Interpol tergov ishlari uchun aloqa markazi vazifasini bajaradi.

NCA faoliyatining dastlabki yilidayoq (2014): 1000 dan ortiq jinoyatchi va ular a'zo bo'lgan guruhlarining jinoiy faoliyatiga barham berildi; butun dunyo bo'ylab 3000 dan ziyod shaxs hibsga olindi, shundan Buyuk Britaniyada 2048 nafar va chet ellarda 1181 nafar; 400 nafar ayblanuvchi hukm qilindi, 1300 dan ortiq bola himoyasi ta'minlandi; zamonaviy qullikning 51 ta holati tergov etildi; 160 dan ortiq noqonuniy muhojir qo'lga olindi, 213 tonnadan ortiq giyohvand moddalar (69,8 tonna kokain, 4,5 tonna heroin, 16,3 tonna afyun, 123,1 tonna nasha) musodara qilindi, 700 dan ortiq o'qotar qurol, jumladan 165 ta to'pponcha olib qo'yildi [15].

Angliya va Uels politsiyasining moliyaviy ta'minoti, bir necha asr avvalgidek, Ichki ishlar vazirligi, Jamoat ishlari va mahalliy boshqaruv departamenti yoki Uels Milliy Assambleyasi tomonidan hamda mahalliy soliqlar hisobiga amalga oshiriladi [16].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Buyuk Britaniya politsiya tizimining asosiy xususiyatlari sifatida quyidagilarni ko'rsatishimiz mumkin:

1. Buyuk Britaniyada politsiya mahalliy bosh-qarmalar (grafliklar va shaharlar politsiyasi) darajasida tashkil etilgan bo'lib, bu alohida jamoalarining o'ziga xos ehtiyojlari va muammolarini inobatga olish imkonini beradi. Har bir politsiya boshqarmasi o'z mustaqilligiga ega va o'z hududidagi xavfsizlik uchun mas'uldir.

2. Britaniya politsiyasi mahalliy jamoalar bilan faol hamkorlik qiladi, bu esa politsiya va fuqarolar o'rtasidagi ishonch va hamjihatlikni oshirishga xizmat qiladi. Bunda fuqarolarni xavfsizlikni ta'minlash jarayonlariga jalb etishga qaratilgan dasturlar muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Buyuk Britaniyada politsiya aniq huquqiy me'yorlar va standartlar doirasida faoliyat yuritadi, bu esa uning siyosiy ta'sirdan xoli bo'lishini ta'minlaydi.

Buyuk Britaniyada prokuratura organlarining shakllanish tarixi o'ziga xosdir. Chunonchi, XIX asrgacha Buyuk Britaniyada prokuratura vazifasini bajaruvchi davlat organi bo'lmagan. Jinoiy ta'qib, fuqarolik sud ishlarini yuritishga o'xshash tarzda, xususiy shaxslar tomonidan sudda ish qo'zg'atish orqali amalga oshirilardi.

1829-yilda davlat professional politsiya xizmati tashkil etildi, u o'z rivojlanishi davomida ilgari mavjud bo'lgan jinoiy ta'qibni qo'zg'atish modeliga moslashtirildi [17].

Buning natijasida politsiya idoralarida prokuratura vazifalarini bajaradigan bo'limlar tashkil etila boshlandi yoki bu vazifani amalga oshirish uchun barristerlar yollandi [18].

Keyinchalik prokuratura institutining tuzilmaviy rivojlanmaganligi 1879-yilda Jinoyatlar ustidan prokuror nazorati aktini [19] (ingl. – Prosecution of Offences Act) qabul qilish zaruriyatini keltirib chiqardi. Bu qonunning qabul qilinishi natijasida Jamoat (davlat) prokuraturasi direktori boshqarmasi (ingl. – Office of the Director of Public Prosecutions – DPP) tashkil etildi. Bundan tashqari, ushbu hujjat bilan prokuratura vazifalarini bajarish uchun ilgari tuzilgan politsiya bo'linmalari huquqiy jihatdan tartibga solindi.

Bir asr o'tgach, prokuratura vazifalarini bajarish bo'yicha politsiya faoliyatini tashkil etish

yondashuvi qayta ko'rib chiqildi. Islohotlarning sabablaridan biri politsiyaning faoliyatida xolislik, shaffoflik, muvofiqlik va hisobdorlik yo'qligi tufayli uni tanqid qilishga bag'ishlangan bir qator rasmiy hisobotlar bo'ldi. Vujudga kelgan vaziyatni tuza-tish maqsadida 1985-yilda Bosh prokurorga (inglizcha: General Attorney) bo'ysunuvchi Qirollik ayblov xizmati (inglizcha – Crown Prosecution Service – CPS) tashkil etildi. Ushbu xizmat politsiya tomonidan qo'zg'atilgan barcha jinoyat ishlari ustidan nazoratni amalga oshiradi va prokuratura vazifasini bajaradi.

Shuni ta'kidlash lozimki, Buyuk Britaniyada CPS bilan bir qatorda prokuratura vazifalarini boshqa xizmatlar va mansabdor shaxslar ham bajaradi [20]. Bunday mansabdor shaxsning eng yorqin misoli Bosh prokuror hisoblanadi [21].

Bosh attorneyning asosiy vazifalari. Bosh prokuror lavozimi Buyuk Britaniyaning eng qadimiy mansablaridan biri hisoblanadi. Ba'zi tarixiy hujjatlarga ko'ra, bu lavozimga birinchi tayinlov 1315-yilda amalga oshirilgan ekan. Biroq, bu lavozimga tayinlanishning yanada ilgarigi misollari haqida ham ma'lumotlar mavjud bo'lib, ular 1243-yilga, ya'ni Buyuk erkinliklar xartiyasi (lotin. – Magna Carta, shuningdek Magna Charta Libertatum) qabul qilingan davrga borib taqaladi [22].

Bu lavozim ta'sis etilganidan buyon Bosh prokurorning vakolatlari o'zgarib kelmoqda. Bugungi kunda Bosh prokuror Qirollikning bosh huquqiy maslahatchisi va hukumat a'zosi sifatida faoliyat yuritib, prokurorlik nazoratini ham amalga oshiradi hamda nazorat qiladi. Bosh prokuror bajaradigan asosiy vazifalarni quyidagi uch yo'nalishga bo'lish mumkin:

1. Tojning huquqiy maslahatchisi, keng ma'noda hukumatning, shuningdek, parlament va qirolichaning ayrim masalalari bo'yicha huquqiy maslahatchisidir. Bosh prokuror sudda Toj manfaatlarining vakili sifatida xizmat qiladi. Bundan tashqari, u hukumat huquqiy maslahatchilari faoliyatini nazorat qilish vakolatiga ega bo'lib, G'aznachilik advokatlar departamenti (inglizcha – Treasury Solicitor's Department) uchun ham mas'uldir.

2. Toj vaziri vazifasini bajaradi va quyidagilarni nazorat qiladi: Qirollik ayblov xizmati (inglizcha – Crown Prosecution Service); Yirik firibgarlikka qarshi kurashish boshqarmasi (ingl. – Serious Fraud Office); Daromadlar va soliqlar bo'yicha ta'qib etish boshqarmasi (inglizcha – Revenue and Customs Prosecutions Office); qurolli kuchlar, harbiy-dengiz floti va Harbiy havo kuchlarining jinoiy ta'qib organlari; Uning Oliy Hazratlari Qirollik prokuratura xizmatini tekshirish inspeksiyasi (inglizcha – HM Crown Prosecution Service Inspectorate).

Bosh prokuror, shuningdek, jinoiy odil sudlov siyosatiga mas'ul bo'lgan Adliya masalalari bo'yicha davlat kotibi hisoblanadi.

3. U muayyan jarayonlarda jamoat manfaatlarini ifodalovchi vakil sifatida faoliyat yuritadi, xususan, jinoiy ta'qibni to'xtatish, xayriya masalalarida, shuningdek sudda betaraf maslahatchi sifatida ishtirok etish uchun "sud himoyachilari"ni (ingl. – advocates to the court) hamda milliy xavfsizlik masalalariga oid alohida ishlarda tomonlarning manfaatlarini himoya qilish uchun "maxsus himoyachilar"ni (ingl. – special advocates) tayinlash vakolatga egadir [23].

Bosh prokurorga Shimoliy Irlandiya Bosh advokatining vazifalari ham yuklatilgan. Shotlandiya Bosh advokati Shotlandiya huquqi masalalari bo'yicha o'ziga xos vakolatlarga ega hisoblanadi.

Vakolatlarining ko'p qirraliligi bilan birga, Bosh prokuror, avvalo, jamoat manfaatlarining himoyachisi hisoblanadi.

Bosh prokuror ofisi va uning vazifalari. Bosh attorneyning faoliyati hukumat tarkibidagi maxsus idora tomonidan ta'minlanadi. Ta'kidlash joizki, Bosh attorney idorasi o'z navbatida hukumat tarkibiga kirmaydigan to'rtta asosiy departamentni nazorat qiladi. Ular quyidagilardan iborat: 1) Qirollik ayblovchilar xizmati (ingl. – Crown Prosecution Service); 2) Yirik firibgarlikka qarshi kurashish idorasi (ingl. Serious Fraud Office); 3) Qirollik prokuraturasi xizmati inspeksiyasi (ingl. – HM Crown Prosecution Service Inspectorate); 4) Hukumat yuridik departamenti (ingl. – Government Legal Department).

Bosh attorney idorasi boshqa bir qator vazifalarni ham bajaradi. Eng muhimlari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: Yevropa Ittifoqi va xalqaro huquq, inson huquqlari hamda vakolatlarni o'tkazish masalalari bo'yicha bosh yuridik maslahatchi sifatida faoliyat yuritadi; haddan tashqari yengil jazo chorasi qo'llanilgan hukmlarni Apellyatsiya sudlov hay'ati; shaxsga nisbatan hurmatsizlik qilinganligi munosabati bilan ish qo'zg'atadi; sudga; xayriya tashkilotlarini himoya qilish uchun alohida tartib-qoidalarga kirishadi; hukumat qonun loyihalaridan kelib chiqadigan huquqiy masalalar bilan shug'ullanadi; davlat ishtirokidagi barcha asosiy xalqaro va mahalliy sud jarayonlarining huquqiy masalalarini ko'rib chiqadi [24].

Qirollik ayblovchilar xizmatining tuzilmasi va vazifalari. Bosh prokuror va Bosh prokuror idorasining vakolatlari kengligiga qaramay, Buyuk Britaniyada prokuratura vazifalarini bajaruvchi asosiy ijro organi Qirollik ayblovchilar xizmati hisoblanadi. Bu xizmat hukumat tarkibiga kirmaydi va uni Bosh prokuror nazorat qiladi.

Ilgari ta'kidlanganidek, CPS 1985-yildagi "Jinoyatlar ustidan prokuror nazorati" akti (ingl. – Prosecution of Offences Act) asosida jinoyat ishlari bo'yicha ayblov sohasida prokuratura vazifalarini bajaruvchi mustaqil organ sifatida tashkil etilgan [25]. Xususan, u quyidagi xizmatlar tomonidan tergov qilinadigan jinoyat ishlari bo'yicha faoliyat olib boradi: 1) politsiya; 2) Milliy jinoyatchilik agentligi (inglizcha – National Crime Agency); 3) Buyuk Britaniya chegara agentligi (inglizcha – UK Border Agency); 4) Daromadlar va soliqlar bo'yicha sud ta'qibi boshqarmasi (ingl. – Revenue and Customs Prosecutions Office); 5) Mehnat va pensiya masalalari vazirligi (inglizcha – Department for Work and Pensions); 6) Atrof-muhit, oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi vazirligi (ingl. – Department for Environment, Food and Rural Affairs); 7) Sog'liqni saqlash vazirligi (inglizcha – Department of Health); 8) Dori vositalari va tibbiy mahsulotlarni nazorat qilish agentligi (inglizcha – Medicines and Healthcare products Regulatory Agency) [26].

Shu bilan birga, belgilangan xizmatlar tomondan qo'zg'atilgan jinoiy ishlarga nisbatan CPS (Qirollik prokuraturasi xizmati)ning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat: prokuror nazorati ostida bo'lishi va doimiy nazorat qilinishi kerak bo'lgan ishlarni aniqlash; tergovning dastlabki bosqichlarida politsiyaga maslahat berish orqali eng jiddiy va murakkab jinoiy ishlar bo'yicha tegishli ayblovni belgilash; turli advokatlik agentliklarining xizmatlaridan foydalanib, ishni tayyorlash va uni sudga taqdim etish; jinoyat qurbonlari va ayblov guvohlariga ma'lumot, yordam ko'rsatish va qo'llab-quvvatlash; tergovning dastlabki bosqichlarida politsiya; ishni tayyorlash va uni sudga taqdim etish, ishda ishtirok etishga jalb qilish yo'li bilan; turli advokatlik agentliklarining suddagi xizmatlari; jabrlanuvchilarga axborot, yordam va qo'llab-quvvatlashni taqdim etish [27]. CPS faoliyatini samarali tashkil etish uchun uning tuzilmasi markazlashtirilgan va ierarxik tomondan shakllantirilgan.

Umuman olganda, Buyuk Britaniya hududi Qirollik prokurorlarining mehnat yuklamasini teng taqsimlash maqsadida 13 ta maxsus CPS okrugiga bo'lingan: 1) Kamri/Uels (Dived Pauis, Gvent, Shimoliy Uels, Janubiy Uels); 2) Ist-Midlend (Derbishir, Lestershir, Linkolnshir, Nortgemptonshir, Nottingemshir grafliklari); 3) Sharqiy okrug (Kembrijshir, Esseks, Norfolk, Saffolk); 4) London (London Siti, Metropoliten); 5) Mersi Cheshir (Cheshir, Mersisayd); 6) Shimoli-sharqiy okrug (Klivilend, Darem, Nortumbriya); 7) Shimoli-g'arbiy okrug (Kembriya, Katta Manchester, Lankashir); 8) Janubi-sharqiy okrug (Kent, Surrey, Sasseks); 9) Janubi-g'arbiy okrug (Eyvon va Somerset, Devon va Kornuoll, Glostershir); 10) Temza va Chiltern (Bedfordshir, Xartfordshir, Temza vodiysi); 11) Uesseks (Dorset, Gempshir va Uayt oroli, Uiltshir grafligi); 12) G'arbiy Midlendlar (Staffordshir, Uorikshir, G'arbiy Mersiya, G'arbiy Midlendlar); 13) Yorkshir va Xambersayd (G'arbiy Yorkshir, Shimoliy Yorkshir, Janubiy Yorkshir, Xambersayd).

Londondagi va Yorkdagi idoralar 93 ta bo'limni o'z ichiga olgan boshqa hududiy idora-

larning faoliyatini boshqaradi.

CPS direktori o'z vakolatlari doirasida qo'shimcha xodimlarni ishga olish huquqiga ega. Bunday qaror G'aznachilik bilan kelishilgan holda, ayniqsa qo'shimcha xodimlar soni va ish haqi masalalari bo'yicha qabul qilinishi kerak. E'tiborga molik statistik ma'lumotni ta'kidlash lozim: bugungi kunda CPS xodimlarining umumiy soni 6000 nafarga yetadi, ammo ularning faqat uchdan bir qismigina huquqshunoslardir [28].

Bundan tashqari, e'tiborga loyiq jihati shundaki, Prokuratura nazorati to'g'risidagi qonunning 5-moddasi 1-bandiga muvofiq, CPS direktori Qirollik prokurori vazifalarini bajarish uchun sud jarayonlari doirasida yuridik xizmatlar ko'rsatuvchi shaxslarga qo'yiladigan umumiy talablarga mos keladigan shaxsni jalb etish huquqiga ega. Malaka talablarining batafsil tavsifi 1990-yildagi Sud va yuridik xizmatlar to'g'risidagi qonunning (inglizcha – Court and Legal Services Act) 17-moddasida belgilangan [29].

Qirollik prokurorlari faoliyati. Qirollik prokurorlari va ularning vazifalarini bajaruvchi boshqa shaxslar o'z faoliyatlarini amalga oshirishda Qirollik prokurorlari kodeksiga (inglizcha – “The Code of Crown Prosecutors”, bundan keyin – Kodeks) amal qiladilar. Kodeksni CPS direktori ishlab chiqadi va u quyidagilarni aniqlashda qo'llaniladigan tamoyillar bo'yicha batafsil uslubiy qo'llanma hisoblanadi: jinoyatni tergov qilish ustidan prokuror nazoratini amalga oshirish zaruratini; jinoyatni tergov qilish ustidan prokuror nazoratini to'xtatish imkoniyatini; jinoyat sodir etganlik uchun jazo choralari; sud ishlarida ishtirok etish xususiyatini. Hozirda Qirollik prokurorlari 2013-yil yanvar oyida chop etilgan Kodeksning yettinchi tahririga amal qilmoqdalar [30]. Umuman olganda, Qirollik prokurorlarining faoliyati politsiyaga jinoyat ishlar bo'yicha maslahat berishdan iborat bo'lib, ular jinoyat ishini qo'zg'atish uchun dalillarning yetarliligi va jamoat manfaati mavjudligi masalalarini hal qiladilar.

Shu bilan birga, prokurorlarning asosiy vakolatlari jinoyat ishini yuritish bilan cheklangan bo'lib, ularga quyidagilar kiradi: har bir ish bo'yicha

faktlar va hujjatlarni tekshirish; hukm chiqarish uchun dalillarning yetariligi masalasi bo'yicha qaror qabul qilish; protsessual xarajatlar hisob-kitobi bo'yicha maslahat berish; qaror haqida himoya tomonining advokatlariga, guvohlarga, politsiya va boshqa idoralarga tushuntirish berish; himoya tomonining yuristlari, guvohlar, politsiya va boshqa agentliklarga qarorni tushuntirish; sudga taqdim etish uchun dalillarning ishonchliligi to'g'risida qaror qabul qilish; ishni tergov jarayoniga tayyorlash; barcha dalillarning sudga taqdim etilganligini tekshirish; sud turiga qarab, Magistrat sudi yoki hakamlar hay'atiga ishni taqdim etish; agar himoyachi ayblovdan voz kechsa, himoyachi va guvohlarni so'roq qilish; ishning yakuniy tahlilini o'tkazish; boshqa prokurorlar va xodimlarni tayyorlash hamda rivojlantirish dasturlarida ishtirok etish, shuningdek turli konferensiyalarda CPS ni taqdim etish; ishning yakuniy tahlilini o'tkazish; boshqa prokurorlar va boshqa xodimlarni tayyorlash va rivojlantirish dasturlarida ishtirok etish, shuningdek, turli konferensiyalarda CPS taqdimotini o'tkazish.

Qirolik prokurorlariga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun qat'iy belgilangan ish haqi shaklida mehnat haqi to'lash nazarda tutiladi. Qirolik prokurorining yillik ish haqi prokurorning okrugi, lavozimi va malakasiga qarab 27,722 funt sterlingdan 31,374 funt sterlinggacha o'zgarib turadi. London Qirolik prokurorlari uchun 29,648 funt sterlingdan 33,933 funt sterlinggacha bo'lgan yuqori maosh belgilanadi. Katta qirolik prokurori 42,730 funt sterlingdan (Londonda 44,333 funt sterling) ko'proq maosh oladi [31].

Prokuratura funksiyalarini outsorsing qilish. Prokuratura organlarining vazifalari an'anaviy tarzda sof davlat faoliyati sifatida qabul qilinadi. Biroq, tarixan bu vazifalarni Afinada, IX asrgacha Germaniyada, XIX asrgacha esa Buyuk Britaniya, AQSH va boshqa umumiy huquq mamlakatlarida jismoniy shaxslar bajargan.

Bugungi kunda ko'plab mamlakatlar uchun davlat organlarining ayrim vazifalarini tegishli sohada ixtisoslashgan kompaniyalar yoki subyektlarga topshirish masalasi dolzarb bo'lib, bu

keng tarqalgan va odatda "outsorsing" yoki "pudrat" tushunchalari bilan ifodalanadi.

Buyuk Britaniya tajribasiga kelsak, CPS hukumat tarkibiga kirmaydi va Bosh prokurorga hisobdor bo'lgan mustaqil xizmat sifatida o'z vazifalarini outsorsing qilish huquqiga ega. Xususan, 1985-yildagi Jinoyatlarni prokuror nazorati to'g'risidagi qonunga ko'ra, Qirolik ayblovchilar xizmati direktori CPS vazifalarini bajarish uchun sud jarayonlarida ishtirok etish huquqiga ega bo'lgan yuristlarga qo'yiladigan talablarga javob beradigan shaxsni tayinlash vakolatiga ega. Bu talablar 1990-yildagi Sud va yuridik xizmat to'g'risidagi qonunning (inglizcha – Courts and Legal Services Act) 71-moddasida belgilangan.

Umuman olganda, CPS Qirolik prokurori vakolatlarini ikki toifadagi subyektlarga berish huquqiga ega: 1) Qirolik advokatlarini tayyorlash dasturini (In-House Advocates) muvaffaqiyatli tugatgan solisitorlar/barristerlar; 2) xususiy amaliyot yurituvchi barristerlar/solisitorlar (agar solisitorlarda yuqori sud instansiyalarining sud jarayonlarida ishtirok etish uchun zarur malakaga ega bo'lsa). CPS huzurida prokuror vazifalarini bajarish uchun malakali huquqshunoslarni markazlashgan tarzda saralash maqsadida advokatlar hay'ati (inglizcha – CPS Advocate Panel) tuziladi.

CPS advokatlar hay'atiga saralash jarayoni. CPS advokatlar hay'atining doimiy a'zolarini qabul qilish maxsus ariza topshirish orqali amalga oshiriladi. Bu ariza shaxsiy ma'lumotlar, ta'lim, kasbiy faoliyat tarixi bo'limlarini o'z ichiga oladi. Unda yuridik xizmat ko'rsatishning eng muvaffaqiyatli misollarini ko'rsatish va boshqa shaxslarning tavsiyalarini kiritish talab etiladi. Bunday arizani faqat belgilangan vaqt oralig'ida topshirish mumkin.

Shuni ta'kidlash joizki, ariza shakli tabaqalashtirilgan va advokatning kasbiy darajasiga bog'liq bo'lib, advokatlarning to'rt malaka darajasiga bo'linishiga ko'ra ariza shakli va advokatlariga qo'yiladigan talablarga ko'ra farqlanadi.

Ikkinchi darajali advokat sifatida o'z kasbiy mahoratini tasdiqlagan shaxs uchinchi darajali

advokat maqomini olishi mumkin. Bunday shaxs sud jarayonlarida, jumladan sud maslahatchilari ishtirokidagi ishlarda, samarali himoyachi va ayblovchi sifatida obro' qozongan bo'lishi lozim. Bundan tashqari, nomzod yuqori malakali huquqiy xulosalar berishi bilan tanilgan bo'lishi kerak. Shuningdek, o'zining oldingi tajribasiga asoslanib, CPS advokati sifatida yaxshi obro'ga ega bo'lish ham muhim ahamiyatga ega. To'rtinchi daraja tegishli sohada yetakchi mutaxassis bo'lgan, noyob va sezilarli tajribaga ega huquqshunoslar uchun saqlab qo'yiladi.

Birinchi darajali advokat advokatlik faoliyatini endigina boshlayotgan, ro'yxatdan o'tgan yuridik hamjamiyat (firma) a'zosi bo'lishi lozim. Ushbu toifadagi nomzodlar uchun kasbiy tajriba talab etilmaydi. *Ikkinchi darajali* advokatlikka arizani birinchi darajali advokat sifatida o'z malakasini va turli sud jarayonlarida (Magistrat va Qirollik sudlarida) kasbiy kompetensiyasini tasdiqlagan shaxs topshirishi mumkin. Ushbu lavozimga nomzodlar, odatda, bir nechta murakkab ishlarda o'z mahoratlarini namoyon etgan bo'ladilar. Ushbu darajaga erishish martaba o'sishi istiqboli sifatida ko'rib chiqilmaydi, balki umumiy kasbiy mahoratning e'tirofi sifatida baholanadi [32]. Arizalar to'plangandan so'ng, Advokatlarni tanlash bo'yicha qo'shma qo'mita (inglizcha – Joint Advocate Selection Committee, bundan keyin matnda JASC deb yuritiladi) advokatlarni hay'atga saralashni amalga oshiradi.

JASC o'zining barcha hududiy bo'linmalarini vakillik qiluvchi CPS xodimlaridan tashkil topadi. JASC tarkibiga Qirollik advokatlari, Qirollik sudlarida ishlash tajribasiga ega yuristlar, yuqori sud instansiyalarida ish yuritish tajribasiga ega solisitorlar kiritilishi mumkin. Bunda JASC raisi lavozimiga Bosh qirollik prokurori (inglizcha — Chief Crown Prosecutor) tayinlanadi [33]. JASC arizalarni ko'rib chiqib, har bir nomzodga 0 dan 150 gacha ball belgilaydi. Baholash jarayoni advokatlarning har bir darajasi uchun o'rnatilgan mezonlarga muvofiq amalga oshiriladi [34].

Bunday saralash natijasida CPS advokatlari hay'ati shakllanadi, uning a'zolari uch yil davo-

mida faoliyat yuritadilar. Saralashni CPS markaziy boshqarmasi amalga oshiradi. Tanlovdan muvaffaqiyatli o'tgan advokatlar o'z istaklari va yashash joylariga muvofiq okruglarga, shuningdek, ixtisoslashuviga ko'ra tegishli bo'limlarga taqsimlanadilar. CPS hay'ati advokatlarning xizmatidan faqat zaruriy hollarda, muayyan vazifani bajarish uchungina foydalaniladi.

CPS advokatlarning huquqiy holati. CPS manfaatlarini himoya qiluvchi advokat o'zining protsessual maqomiga ko'ra Qirollik prokuroriga tenglashtiriladi va unga xuddi shunday huquq hamda majburiyatlar beriladi. Biroq, bunday subyekt tomonidan huquq va majburiyatlarni amalga oshirish CPS ko'rsatmalariga binoan bajariladi.

Qirollik prokurorlarining vazifalarini bajarish uchun jalb etilgan advokatlar CPS yo'riqnomalariga qat'iy rioya qilishlari shart. Bu yo'riqnomalar har bir toifadagi ishlar bo'yicha sud jarayonini olib borish, alohida protsessual harakatlarni amalga oshirish bo'yicha batafsil ko'rsatmalarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, ular advokatlar faoliyatining boshqa jihatlarini, hatto ularning ommaviy axborot vositalari bilan munosabatlarini ham tartibga solindi [35].

Bundan tashqari, CPS advokatlari Qirollik prokurorlari kodeksiga (inglizcha: The Code of Crown Prosecutors) rioya etishlari shart. Xizmatlar uchun to'lov turli ko'rsatkichlar va faoliyatni baholash mezonlarini o'z ichiga olgan, tasdiqlangan ish haqi sxemasiga muvofiq amalga oshiriladi. Bu mezonlarning ayrimlari quyidagilardir: ish toifasi, guvohlar soni, erishilgan natijalar, taqdim etilgan yozma va og'zaki maslahatlar [36]. Tasdiqlangan tizimga muvofiq to'lovni olish uchun xizmat ko'rsatuvchi vakolatli organga bajarilgan ishlar tavsifi bilan so'rovnomaga yuborishi kerak.

Buyuk Britaniya prokuratura organlarining faoliyatini tashkil etish tahlili uning sobiq Sovet Ittifoqi hududidagi muqobillaridan tubdan farqlanishini ko'rsatmoqda. Bu davlatning huquq tizimi, boshqaruv shakli va umuman Buyuk Britaniyada prokuratura organlarining shakllanish tarixiy shart-sharoitlari mustaqil va butunlay o'ziga

xos modelning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan. Prokuratura organlari faoliyatini tashkil etishning O'zbekiston modelidan asosiy, prinsipial farqlari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

1) Buyuk Britaniyada prokurorlik vazifalari tarixan jismoniy shaxslar tomonidan bajarilgan, davlat prokuraturasi esa faqat 19-asrda paydo bo'lgan;

2) prokuratura organlari davlat organlari tizimida alohida maqomga ega emas. Buyuk Britaniyada prokuratura vazifalari turli xizmatlarga taqsimlangan bo'lib, ular hukumat tarkibiga kirmaydi va Bosh attorneyga hisobot beradi. Buning yorqin misollaridan biri CPS hisoblanadi. Bosh attorney esa bunday xizmatlar faoliyatini muvofiqlashtiradi va nazorat qiladi;

3) prokuratura faoliyatining asosiy vazifasi jamoat manfaatlarini himoya qilish bo'lib, unda prokuratura organlarining faoliyati faqat jinoyat ishlarini yuritish va davlat manfaatlarini ifodalash bilan bog'liq masalalar doirasida cheklanadi. Bunday organlar boshqa idora va tashkilotlarning qonunlarga rioya etishi yoki ularni qo'llanilishi ustidan nazorat olib bormaydi;

4) prokuror vazifalarini bevosita shu lavozimga tayinlangan prokurorlar bajaradi yoki tanlov asosida outsorsing tartibida boshqa shaxslarga yuklatiladi.

Foydalanilgan manbalar

1. Харвей Д. и Худ К. Британское государство. – М.: Иностранная литература, 1961. С. 77.
2. Joyce P. Policing – Development and Contemporary Practice. – London, 2011. – P. 22.
3. Oliy hazratlari konstebllari inspeksiyasining rasmiy veb-sayti. URL: <https://www.justiceinspectorates.gov.uk/hmic/data/valuing-the-police-data/> (дата обращения: 21.03.2025).
4. Police: Serving the Community. Britaniya Ichki ishlar vazirligining rasmiy veb-sayti. URL: <http://www.homeoffice.gov.uk> (дата обращения: 21.03.2025).
5. Яковлев К. Л., Яковлева Е. И., Яковлева О. Н. Указ. соч. – С. 104.
6. Приложение В, таблица В. 1. Штатная численность сотрудников полиции Англии и Уэльса. Сайт Инспекции Ее Величества констеблей (НМ1С).
7. Полиция зарубежных стран: справочное пособие // В. В. Бачила и др. Минск. Академия МВД, 2013. С. 44.
8. Яковлев К. Л., Яковлева Е. И., Яковлева О. Н. Указ. соч. – С. 105.
9. Полиция зарубежных стран: справочное пособие // В. В. Бачила и др. Указ. соч. – 140 с.
10. Energy Act 2004. Buyuk Britaniya qonunchilik Milliy arxivi. URL: <http://www.gov.uk>
11. Official website of the Government of Great Britain. URL: <http://www.gov.uk/government/organisations/civil-nuclear-constabulary>
12. Yadro energiyasi obyektlaridagi politsiyaning rasmiy sayti. URL: <http://www.cnc.police.uk>
13. Britaniya armiyasining rasmiy sayti. URL: <http://www.army.mod.uk/agc/provost/23207.aspx>.
14. Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy veb-sayti. URL: <http://www.gov.uk/government/organisations/civil-nuclear-constabulary>
15. Jinoyatchilikka qarshi kurashish milliy agentligining rasmiy sayti. URL: <http://www.nationalcrimeagency.gov.uk/about-us> (
16. Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy sayti. URL: <https://www.gov.uk/government/collections/police-finance>
17. Examining the prosecution systems of England and Wales, Canada, Australia and Scotland (Elektron resurs). Yangi Zelandiya Adliya vazirligi rasmiy sayti <http://www.justice.govt.nz/publications/global-publications/p/prosecution-review/examining-the-prosecution-systems-of-england-and-wales-canada-australia-and-scotland>.
18. Barrister (inglizcha: barrister) — Buyuk Britaniyada ishlarni yuritadigan advokatlar toifasi. Barristerlar solisitorlarga qaraganda yuqori darajadagi advokatlar.
19. Prosecution of Offences Act 1985 (Электронный ресурс). Режим доступа законодательная база Великобритании <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1985/23>.

20. Конституционное (государственное право) зарубежных стран: К75 В 4 т. Тома 1–2. Часть общая: Учебник /Отв. ред. проф. Б.А. Страшун. 3-е изд., обновл. и дораб. М.: Издательство «БЕК», 2000. – С. 397.
21. "Angliya va Uels uchun Uning Oliy hazratlarining Bosh prokurori" (inglizcha – Her Majesty's Attorney General for England and Wales) atamasi ham qo'llaniladi.
22. The speech of the Attorney General Jeremy Wright QC MP on who should decide what the public interest is (Elektron manba). Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy veb-saytiga kirish tartibi – <https://www.gov.uk/government/speeches/the-attorney-general-on-who-should-decide-what-the-public-interest-is>.
23. The Governance of Britain a Consultation on the Role of the Attorney General (Elektron manba). Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy sayti – https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/243193/7192.pdf.
24. Attorney General Ministerial role (Elektron manba). Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy veb-sayti <https://www.gov.uk/government/ministers/attorney-general>.
25. Prosecution of Offences Act 1985 ((Elektron manba). Buyuk Britaniya qonunchilik bazasi <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1985/23>.
26. Facts about CPS (Elektron manba). Crown Prosecution Service rasmiy veb-sayti <http://www.cps.gov.uk/about/facts.html>.
27. What we do? Elektron manba). Crown Prosecution Service rasmiy veb-sayti <http://www.cps.gov.uk/about/>.
28. Review of the Crown Prosecution Service: summary. (Elektron resurs). Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy sayti <https://www.gov.uk/government/publications/review-of-the-crown-prosecution-service-summary>.
29. Court and Legal Services Act 1990 (Elektron manba). Buyuk Britaniya qonunchilik bazasi: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1990/41/pdfs/ukpga_19900041_en.pdf.
30. The Code of Crown Prosecutors. (Elektron manba). Buyuk Britaniya hukumatining rasmiy veb-sayti https://www.cps.gov.uk/publications/code_for_crown_prosecutors/.
31. Job profiles Crown prosecutor (Elektron manba). Milliy karyera xizmati (National Careers Service) rasmiy veb-sayti https://nationalcareersservice.direct.gov.uk/advice/planning/jobprofiles/Pages/crown_prosecutor.aspx#sthash.pQzbqeN2.dpuf.
32. Crown prosecution service – advocate panel scheme. Description of levels (Elektron manba). CPS rasmiy veb-sayti https://www.cps.gov.uk/advocate_panels/.
33. Selection of Prosecuting Advocates (Elektron manba). CPS rasmiy veb-sayti http://www.cps.gov.uk/legal/p_to_r/prosecuting_advocates_-_selection_of/#JASC.
34. Crown prosecution service – advocate panel scheme 2011 assessment process. (Elektron manba). CPS rasmiy veb-sayti https://www.cps.gov.uk/advocate_panels/application.html.
35. CPS Instructions for Prosecuting Advocates (Elektron manba). CPS rasmiy veb-sayti http://www.cps.gov.uk/legal/p_to_r/prosecuting_advocates_instructions/.
36. Examining the prosecution systems of England and Wales, Canada, Australia and Scotland (Elektron manba). Yangi Zelandiya Adliya vazirligining rasmiy veb-sayti <http://www.justice.govt.nz/publications/global-publications/p/prosecution-review/examining-the-prosecution-systems-of-england-and-wales-canada-australia-and-scotland>.

